

Лендел М.А.,
Волощук Н.Ю.,
Черевко М.Й.

ТЕНДЕНЦІЇ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті проаналізовано стан і тенденції розвитку підприємств малого бізнесу України, в тому числі Закарпатської області. Окреслено напрями забезпечення ефективної діяльності малого підприємництва, обґрунтовано основні принципи державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва.

Ключові слова: *мале підприємництво, напрями діяльності, ефективність функціонування.*

ВСТУП

З утвердженням незалежності і суверенності України, розбудовою державності, трансформування адміністративно-командної економіки в ринкову, постало завдання визначення напрямів діяльності підприємств різних форм власності і форм господарювання практично нових для вітчизняної практики. Руйнація централізованої системи планування і забезпечення ресурсами, отримання економічної самостійності господарюючих суб'єктів, викликала необхідність пошуку нових форм і методів організації виробничої діяльності, напрямів удосконалення управління реформованими підприємствами.

В перші роки незалежності України розгорнулися процеси приватизації державного майна. Здійснювалися концептуальні заходи їх реалізації, які передбачали формування багатокладної змішаної соціально-орієнтованої ринкової економіки, створення недержавного сектора економіки, формування нового власника як суб'єкта ринкової економіки. Розвиток процесів приватизації, зміна форм організації і управління виробничо-господарськими об'єктами вимагали розробки нової законодавчої бази, і згодом прийняття таких Законів України як: «Про господарські товариства» (1991 р.), «Про підприємства в Україні» (1991 р.), «Про підприємництво» (1991 р.), «Про селянське (фермерське) господарство» (1991 р.), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992 р.), «Про державну підтримку малого підприємництва» (2000 р.) та інші. Прийняття вищезгаданих Законів, наступних законодавчих актів, Указів Президента та Постанов Уряду щодо приватизації та реформування економіки сприяли розвитку нових форм організації та управління виробничо-господарськими структурами.

За аналізований період в реалізації заходів, так званої, малої приватизації і трансформації економіки в Україні утвердилися незворотні процеси формування і становлення бізнесових структур, зокрема малих підприємств. Згідно чинного законодавства, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09.2008 р. № 523-VI малими визнавалися підприємства (незалежно від форми власності), в яких середньооблікова кількість працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищувала п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищував сімдесяти мільйонів гривень. У березні 2012 року вступив у дію Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», який визначив правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва. У Прикінцевому положенні вищезгаданого Закону зазначено, що: «суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід

від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва» [1].

Мале підприємництво, як основа структурної перебудови економіки регіону відіграє важливу роль у питаннях створення умов для здорової конкуренції та вирішення проблем зайнятості населення, насичення ринку товарами. В умовах реалізації політики ринкової трансформації економіки України зростає роль національного підприємництва, формуються нові засади становлення і розвитку підприємницьких структур. У структурі вітчизняної ринкової економіки підприємницький бізнес дедалі глибше становить основу виробництва, набуває вирішального значення в утвердженні процесів подолання економічної кризи, забезпечення економічного зростання, формування конкурентного середовища, вирішення проблем зайнятості, підвищення добробуту населення, наповнення ринку товарами та послугами.

До основних заходів щодо активізації розвитку малого підприємництва слід віднести: нормативно-правове забезпечення, регулювання підприємницької діяльності, зокрема, лібералізації законодавства, усунення адміністративних бар'єрів та зменшення регуляторних факторів функціонування суб'єктів підприємництва, подальший розвиток інфраструктури малого підприємництва, створення механізму фінансової підтримки підприємств, заохочення комерційних банків до інвестування малого підприємництва, підвищення ефективної співпраці з органами державного управління.

I. Стан і тенденції розвитку малих підприємств

В суспільстві сформувалися певні принципи щодо становлення і розвитку суб'єктів малого підприємництва. Практично, мале підприємництво за два десятиліття незалежності України пройшло нелегкий організаційний шлях формування, становлення і розвитку, утвердилися певні тенденції підприємницької діяльності. Разом з тим, визначилися напрями господарювання малих підприємницьких структур, окреслилися першочергові завдання їх подальшого функціонування і розвитку на перспективу, сформувалася суспільна думка щодо їх діяльності.

Аналізуючи процеси реформування вітчизняної економіки академік І.І.Лукінов застерігав: «На те щоб у наших скрутних умовах дрібновласницькі структури еволюційним шляхом переросли в інтегровані на новітніх технологіях господарські системи, потрібні будуть декілька десятиріч і величезні інвестиції. Зрозуміло, що нам треба створювати належні економічні й правові умови для швидкого розвитку малого бізнесу, але ж не за рахунок штучного подрібнення діючих великих промислових і аграрних виробництв. Інакше країна втратить можливості розвитку великого бізнесу і прискорення науково-технічного прогресу» [3, с.140].

Як засвідчують матеріали дослідження, у період 1991-1996 рр. малий бізнес в Україні під впливом різних процесів (гіперінфляція, бартеризація, зменшення обсягу внутрішнього ринку, тощо) перебував у кризовому стані і практично не розвивався. Це підтверджується і показниками економічної статистики, які стали більш доступними для наукового аналізу у зв'язку із переходом вітчизняної системи обліку та методів статистичного спостереження міжнародних стандартів на основі впровадження у статистичну практику Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), гармонізованої з міжнародною класифікацією видів діяльності Європейського Союзу NACE (rev1). Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009-96), затверджена як державний класифікатор (стандарт) наказом Держстандарту України від 22.10.1996 р. № 441. Протягом 1997-2000 рр. Державним комітетом статистики здійснено комплекс заходів щодо переходу від загального класифікатора «Галузі народного господарства» (ЗКГНГ) до КВЕД та відповідно до наказу Держкомстату від 17.01.2001 р. № 36 «Щодо запровадження у статистичну практику Класифікації видів економічної діяльності», починаючи з січня 2001 р. організація статистичних спостережень, формування зведеної інформації та публікація статистичних даних здійснюється за КВЕД. До того ж, перехід від ЗКГНГ до КВЕД забезпечує методологічну та термінологічну основу співставлення національної статистики зі статистикою світового співтовариства [7, с.325].

Слід однак зазначити, що у статистичних щорічниках України останніх років радянської влади (1989-1990 і рр.) на першому плані статистичного оцінювання перебували результати виробництва і споживання, а перші роки незалежності України у статистичній практиці, в публікаціях, зокрема у щорічниках, кількість об'єктів (статистичного моніторингу) статистичного оцінювання значно зросла. Так, у статистичному щорічнику за 1996 р. виклад матеріалу зорієнтований на задоволення потреб розробки і реалізації політики ринкових відносин. Наведено широкий набір актуальних показників про соціально-економічний стан держави у 1996 р. в порівнянні з попередніми роками.

За змістом узагальнених показників соціально-економічного стану країни та її регіонів, відображених у статистичних щорічниках за період 1995-2011 рр. інформацію, яку доцільно використати в наукових дослідженнях в аналітичному зрізі, умовно можна поділити на три етапи. Перший етап - 1996-2000 рр. Зокрема, у статистичному щорічнику України за 1996 р. XI розділ присвячено структурним змінам в економіці країни, частково відображено також діяльність малих підприємств. Статистичні показники названого розділу в статзбірнику за 2000 р. розширено до 42 позицій.

Другим інформаційним етапом у формуванні статистичних показників про соціально-економічний розвиток країни можна вважати період 2001-2005 рр. У статистичних щорічниках України за названі роки широко подано показники (50-64 позиції) інституційного перетворення в економіці та відображено розвиток підприємства. Поряд з характеристикою діяльності об'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРОУ) у щорічниках широко висвітлено показники діяльності малих підприємств (21 позиція), хід реформування об'єктів власності, структуру інвестицій в основний капітал, інші показники діяльності суб'єктів господарювання.

Третій етап відображених показників у статистичних щорічниках припадає на період 2006-2011 рр. Проте, починаючи з 2006 по 2009 рр. у статщорічниках висвітлено лише дані про розвиток малого підприємництва (15 позицій), а за останні 2010-2011 рр. – дані про розвиток підприємництва в цілому (6 позицій), тобто «на сьогодні», офіційна статистика не віддзеркалює реальних результатів підприємницької діяльності як на рівні держави, так і на рівні регіонів» [4,с.40]. На жаль, такий методологічний підхід до викладу статистичних даних про функціонування вищеназваних суб'єктів (до того ж, у скороченій формі) не сприяє поглибленій об'єктивній оцінці їх діяльності, не відповідає вимогам наукових досліджень. Разом з тим, на основі даних статистичних щорічників нами розраховано основні показники розвитку підприємств малого бізнесу в Україні (табл. 1).

Таблиця 1. Основні показники розвитку малих підприємств України [2]

		1997	2000	2005	2009	2010	2011
1.	Кількість об'єктів ЄДРОУ, всього	615686	834886	1070705	1258513	1294641	1323807
2.	Кількість об'єктів, які змінили форму власності	56293	71877	102154
3.	Кількість малих підприємств, всього	136238	217930	295109	345750	322000	320600
4.	На 10000 наявного населення	27	44	63	75	70	70
5.	Середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах, тис.	1395,5	1709,8	1834,2	2067,8	2024,9	1991,1
	-у розрахунку на одне підприємство	10	8	6	6	6	6
	-% до кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності	**	15,1	19,6	25,2	25,4	25,8
	- % до кількості найманих працівників підприємств, установ та організацій	7,8	10,6	13,0	16,0	16,1	16,5
	-% до кількості економічно активного населення	4,9	6,0	7,5	9,3	9,2	9,0
	- % до кількості зайнятих за видами економічної діяльності	7	9,5	8,9	10,2	9,9	9,8
	- реалізовано продукції в розрахунку на 1 найманого	24,4	25,6	45,2	223,3	239,2	263,0
6.	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн.грн.	34115,0	43810,1	82936,7	461691,1	484393,5	523638,2
	-% до обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) по економіці в цілому, млн..грн.	**	8,1	5,5	16,7	14,4	13,1

7.	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, млн..грн.	**	4655,8	7066,9	32952,8	43319,0*	44323,3*
	-% до прибутку від звичайної діяльності до оподаткування по економіці в цілому	**	12,9	7,9	22,9	26,1	16,0
8.	Збиток від звичайної діяльності до оподаткування, млн..грн.	**	3618,6	7505,9	54162,7	48170,2*	51091,0*
	- % до збитку від звичайної діяльності до оподаткування по економіці в цілому	**	16,3	30,6	29,0	34,9	33,9
9.	Питома частка підприємств, що одержали збиток, % до зазначеної кількості	**	36,6	35,2	39,9	-	-

* за 2010 і 2011 рр. наведено фінансові результати діяльності до оподаткування з урахуванням діяльності банків

**Структурні спостереження органами статистики за 1991-1997 рр. не проводилися

За даними статзвітності за 1992 - 1997 рр. внаслідок інтенсивного процесу приватизації в Україні було роздержавлено понад 56 тис. виробничо-господарських об'єктів. Державна форма власності реформованих підприємств перетворилася на колективну, приватну і змішану. За підсумками господарювання у 1990 р. зареєстрована найбільша частка підприємств колективної форми власності – 73,5%. В загальнодержавній формі власності залишалось 21,3%. Колективні підприємства виробляли 63,5% продукції, загальнодержавні – 35,4%.

Стрімко зростала кількість новостворених малих підприємницьких структур: у 1997 р. (табл.1) їх кількість становила 136,2 тис.одиниць, або на 40,2 тис.більше проти 1995 р. В розрахунку на 10 тис. населення припадало 27 малих підприємств. Однак, малі підприємства в аналізованій період проходили організаційне становлення, їх питома частка у виробництві продукції була мізерною. У 2000 і 2005 роках малі підприємства України реалізували продукції (робіт, послуг) відповідно 8,1 та 5,5 % до обсягу реалізованої продукції по економіці в цілому. За даними статистики, істотний обсяг нарощування виробництва і реалізації продукції суб'єктами малого підприємництва відмічено починаючи з 2006 і за всі наступні роки. Так, за 2006 р. було реалізовано продукції на суму 357252,6 млн.грн., або в 4,3 рази більше проти 2005 р. Приріст реалізації продукції в 2011 р. на 61,9 млн.грн. перевищував показник 2009 р.

За останні три роки відмічено значне зростання показника реалізації продукції в розрахунку на одного найманого працівника: з 223,3 тис.грн. у 2009 р. до 263,0 тис.грн. у 2011 р. Разом з тим, як засвідчує аналіз (табл.1) незадовільними залишаються фінансові показники малих підприємств: з року в рік збільшуються збитки від підприємницької діяльності, питома частка збиткових підприємств знаходиться в межах 30%.

За аналізовані три останні роки практично стабілізувалася кількість найманих працівників підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності, на одному малому підприємстві зайнято 6 найманих працівників. Практично кожен четвертий працівник підприємницьких структур зайнятий в малому бізнесі, а з числа економічно активного населення – кожний десятий.

Починаючи з 1995 р., органи державної статистики України розподіл найманих працівників підприємств, установ та організацій, в тому числі малих підприємств здійснюють за класифікацією видів економічної діяльності ДК 009: 2005 (КВЕД). Класифікація базується на стандартній міжнародній класифікації видів економічної діяльності Європейського Союзу NASE Rev.1.1. Аналіз показника зайнятості найманих працівників на малих підприємствах за видами економічної діяльності відкриває можливість оцінки рівня розвитку підприємництва і зайнятості економічно активного населення.

Порівняльний аналіз основних показників діяльності суб'єктів малого підприємництва (фізичних осіб – підприємців включно) по Україні та за областями Карпатського регіону засвідчує певні тенденції обсягу реалізації виробленої продукції (табл.2). Однак, відсоток реалізованої продукції підприємницькими структурами малого бізнесу Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей по відношенню до обсягу по Україні не перевищує 1,6%, Львівської – 4,1%.

За підсумками господарювання суб'єктів малого підприємництва України за аналізовані роки, на фоні зростання обсягу реалізованої продукції, в тому числі і в розрахунку на одного зайнятого працівника, зменшується їх кількість та зайнятість працівників. За три останні роки (2009-2011 рр.) кількість зайнятих у малому бізнесі України скоротилася на 2,0 млн. осіб, а в областях Карпатського регіону – на 261,1 тис.осіб. У Закарпатській області за 2011 рік кількість суб'єктів малого підприємництва з урахуванням фермерських господарств та статистичної інформації по фізичних особах – підприємцях на 10 тис. наявного населення області становила 317 одиниць, з яких 42 одиниці становлять малі підприємства, 275 – фізичні особи – підприємці.

Більш детальні основні показники діяльності малих підприємств Закарпатської області відображені в табл.3.

Таблиця 2. Основні показники діяльності суб'єктів малого підприємництва по Україні та за областями Карпатського регіону* [2,с.45]

	Суб'єкти малого підприємництва (усього)									
	Роки	к-сть суб'єктів малого підприємництва на 10 тис.населення		к-сть зайнятих працівників		з них к-сть найманих працівників		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)		реалізовано продукції в розрахунку на 1 зайнятого працівника, тис.грн.
		одиниць	% до середньо-го показника по Україні	тис.осіб	% до підсумку	тис.осіб	% до підсумку	млн.грн.	% до підсумку	
Україна	2006	501	100,0	5737,8	100,0	3631,0	100,0	479250,6	100,0	83,5
	2009	661	100,0	6450,9	100,0	3695,8	100,0	657643,6	100,0	101,9
	2010	464	100,0	4960,2	100,0	3034,3	100,0	714811,7	100,0	144,1
	2011	360	100,0	4442,2	100,0	3036,6	100,0	734854,0	100,0	165,4
Закарпатська	2006	485	96,8	124,8	2,2	70,5	1,9	6380,0	1,3	51,1
	2009	613	92,7	146,0	2,3	75,4	2,1	9444,8	1,4	64,7
	2010	416	89,7	112,3	2,3	63,2	2,1	11521,9	1,6	102,6
	2011	317	88,1	94,8	2,1	59,3	2,0	10501,3	1,4	110,8
Івано-Франківська	2006	429	85,6	135,7	2,4	82,4	2,3	6699,4	1,4	49,4
	2009	573	86,7	156,7	2,4	84,5	2,3	9973,6	1,5	63,6
	2010	445	95,9	129,1	2,6	73,4	2,4	11152,0	1,6	86,4
	2011	318	88,3	111,4	2,5	73,9	2,4	11571,7	1,6	103,9
Львівська	2006	374	74,7	280,2	4,9	196,4	5,4	15904,7	3,3	56,8
	2009	552	83,5	339,7	5,3	214,6	5,9	23556,3	3,6	69,3
	2010	400	86,2	265,0	5,3	176,7	5,8	28526,1	4,0	107,6
	2011	284	78,9	229,6	5,2	168,1	5,5	29987,6	4,1	130,6
Чернівецька	2006	468	93,4	89,3	1,6	50,1	1,4	3486,9	0,7	39,0
	2009	776	115,9	125,0	1,9	59,4	1,6	6815,0	1,0	54,5
	2010	562	121,1	88,4	1,8	40,7	1,3	8906,3	1,2	100,7
	2011	347	96,4	69,8	1,6	41,2	1,4	7974,5	1,1	114,2

**Таблиця 3. Основні показники діяльності малих підприємств
Закарпатської області [2, с.169, 200; 6,с.293]**

		2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1.	Кількість малих підприємств, од.	5843	7802	7796	7564	6395	7412	4410	5265
	-на 10 тис.осіб наявного населення. од	46	63	64	63	51	57	34	42
2.	Середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах, осіб	41666	36723	38671	38283	38371	37063	35283	31592
	-до попереднього року, %	105,8	92,0	105,3	99,0	100,2	96,6	95,2	89,5
	-у розрахунку на одне підприємство, осіб	7	5	5	5	6	5	8	6
	-до кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності, %	24,6	30,4	33,3	33,0	34,0	35,8	35,5	33,0
	-до кількості працездатного населення, %	7,3	6,6	7,0	6,9	6,9	6,3	6,0	6,0
3.	Обсяг реалізованої продукції (робіт і послуг), млн.грн.	654,1	1188,8	3006,1	3565,0	4618,3	4145,6	4290,6	4814,0
	-до обсягу реалізованої продукції (робіт і послуг) по економіці в цілому, %	22,9	11,2	25,1	22,7	23,9	24,9	21,1	18,3
	-реалізовано продукції в розрахунку на 1 найманого працівника, тис.грн.	15,7	32,4	77,7	93,1	120,3	111,8	121,6	152,4
4.	Операційні витрати з реалізованої продукції (робіт і послуг), млн.грн.	...	1178,7	2974,3	3460,2	4366,9	3941,7	4119,7	4604,8
5.	Оборотні кошти, млн.грн.	460,4	880,3	104,3	1402,8	2009,3	2664,7	2695,7	3530,2
6.	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування (сальдо), тис.грн.	+ 8577,0	-7365,7*	-82395,9	-3753,6	-248163,1	-266727,9	-60825,4	15773,0
7.	Сума прибутку, тис.грн.	59626,0	73261,1	74664,2	151995,1	197012,0	149394,6	208898,0	304121,2
8.	Питома частка прибуткових підприємств, %	72,3	80,0	81,0	81,4	75,2	75,2	64,8	72,2
9.	Сума збитків, тис.грн.	51049,0	80626,8	157060,1	155748,7	445175,1	416122,5	269723,4	288348,2
10.	Питома частка збиткових підприємств, %	27,7	20,0	19,0	18,6	24,8	24,8	35,2	27,8
11.	Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	131,30	411,26	554,57	697,48	912,46	964,12	1091,91	1234,38
12.	Дебіторська заборгованість, тис.грн.	236823,0	491629,0	610506,0	786266,0	1216332,0	1653224,0	1684320,5	2375736,0
13.	Кредиторська заборгованість, тис.грн.	363233,1	617770,0	677867,0	1047938,0	2118734,0	2659821,9	2896640,8	2724543,3
14.	Валові капітальні інвестиції, тис.грн.	37668,0	194086,0	601990,3	707316,3	681821,1	590325,0	576749,7	1162763,0

Аналіз статистичних показників засвідчує, що в структурі кількості підприємств області за розмірами, частка малих становить 95,1%, середніх – 4,7%, великих – 0,2% загальної кількості суб'єктів підприємницької діяльності. Якщо у 2007-2008 рр. останні були розташовані в м.Мукачево та Ужгородському районі, то за результатами структурного спостереження починаючи з 2009 р. великі підприємства зосереджені лише в Ужгородському районі [5,с.168].

За видами економічної діяльності великі підприємства переважно належать до промислової сфери, середні – охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, діяльності транспорту та зв'язку, окремих видів промисловості, малі – освіти, готельно-ресторанного господарства, фінансової діяльності, оптової торгівлі і посередництва в торгівлі, операції з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям. За два останні аналізовані роки в області припинили свою діяльність понад 2 тис. малих підприємств. Найбільша кількість малих підприємств в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення скоротилася в м.Ужгород – 70 одиниць, у м.Чоп – 36 одиниць, в м.Хуст – 35 одиниць. У гірських районах – Воловецькому та Великобerezнянському відповідно – 30 та 24 одиниці.

Відмічено стале зростання обсягу реалізованої продукції: у 2011 р. реалізовано продукції на суму 4814,0 млн.грн., або 18,3% до обсягу реалізованої продукції (робіт і послуг) по економіці Закарпатської області в цілому. В цьому ж році частка малих підприємств в реалізації продукції (робіт, послуг) становила 45,8%, фізичних осіб-підприємців – 54,2%. До речі, в реалізації продукції порівняльно показник останніх є найвищий серед частки реалізованої продукції фізичними особами-підприємцями восьми областей Західного регіону України. За результатами структурного спостереження впродовж останніх п'яти років понад половину обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малими підприємствами забезпечують підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. За аналізований період відносно стабільною залишається частка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг)

малих підприємств, які діяли в сфері освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, комунальних та індивідуальних послуг, культури та спорту, готелів та ресторанів. Зростає в обсязі реалізованої малими підприємствами продукції (робіт, послуг) частка підприємств транспорту та зв'язку. Стабільно третину обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) забезпечують малі підприємства м.Ужгород, п'яту частину підприємства м.Мукачево.

На конкурентоздатність малих підприємств значний вплив мають фінансові результати діяльності. Вперше за шість останніх років діяльність малих підприємств стала прибутковою: у 2011 р. сума прибутку становила 304,1 млн.грн. або на 15,8 млн.грн. перевищила суму збитків, прибутковими були 72,2% малих підприємств. Характерно, що в аналізованому році операційні витрати в розрахунку на одиницю реалізованої продукції (робіт, послуг) становили 96,1 коп./грн., в тому числі у структурі операційних витрат матеріальні витрати становили 20,5%, вартість товарів та послуг, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової переробки – 51,0%, витрати на оплату праці – 10,0%, відрахування на соціальні заходи – 3,4%. Практично за 2010-2011 рр. стабілізувалися суми податкових надходжень до бюджету від суб'єктів малого підприємництва. У 2011 р. від підприємців-фізичних осіб до бюджету поступило 130,0 млн.грн., від суб'єктів малого підприємництва - юридичних осіб -190,5 млн.грн.

У порівнянні з 2010р. на третину зменшилася частка витрат підприємств на будівництво (включаючи поліпшення будівель та споруд, капітальні витрати на поліпшення земель, багаторічні насадження). Позитивно, також, що на третину зросла частка витрат на придбання нових основних засобів та інших необоротних матеріальних активів (включаючи поліпшення машин та обладнання, транспортних засобів, інструментів, приладів та інвентарю, формування основного стада).

Для розвитку малими підприємствами за рахунок усіх джерел фінансування залучалися валові інвестиції в основний капітал та у нематеріальні активи, які вперше за останні п'ять років зросли, перевищивши своє значення за 2010 рік у два рази і становили у 2011 р. 1162,8 млн.грн. Основним джерелом інвестицій залишаються власні кошти підприємств.

Найактивніше залучалися інвестиції малими підприємствами у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям. Сума залучених ними інвестицій за 2011р. більш, ніж удвічі перевищила показник за 2010 р. і становила 980,5 млн. грн.

На малих підприємствах області працює третина загальної кількості найманих працівників, або 6,0% від кількості працездатного населення. Проте, внаслідок економічної кризи останніх років у державі, в 2011 р. середньорічна кількість найманих працівників малого бізнесу скоротилася проти показника 2006 р. на 7,0 тис.осіб (підприємців-фізичних осіб включно). Вагомою є частка найманих працівників у сфері готелів та ресторанів - 83,9% загальної кількості, операції з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям – 73,3%, будівництва – 71,4%, у сфері освіти всі наймані працівники працюють на малих підприємствах.

Відомо, що інтенсивність і результативність господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва в значній мірі залежить від рівня оплати праці. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників на малих підприємствах області за 2011 р. зросла проти попереднього року на 13,0% і становила 1234,38 грн., проте, була однією з нижчих (включаючи Волинську та Івано-Франківську області) у західному регіоні країни.

Нижче прожиткового мінімуму була заробітна плата у працівників сфери готельно-ресторанного господарства, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, а також у малих підприємств м.Чоп, Великоберезнянського, Виноградівського, Воловецького, Іршавського, Міжгірського, Перечинського, Рахівського та Тячівського районів.

Вищою обласного показника була заробітна плата найманих працівників у сфері фінансової діяльності - 2251,15 грн., торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку - 1465,00 грн., транспорту та зв'язку - 1281,29 грн.

За адміністративно-територіальною належністю перевищувала значення обласного показника заробітна плата у малих підприємствах м.Ужгород, м.Мукачево, Мукачівського, Свалявського, Хустського та Ужгородського районів. Найнижчою вона була у малих підприємствах Воловецького району - 794,44 грн.

Серед областей Карпатського регіону у 2011 р. найвища середньомісячна заробітна плата найманого працівника в підприємстві була у Львівській області – 1324,83 грн., в Закарпатській – на 100 грн. менша. Науковці-дослідники констатують негативну тенденцію у виплаті заробітної плати «в конвертах», зокрема у приватних підприємницьких структурах. В умовах функціонування так званої «тіньової економіки» в країні, така практика справді існує. На окремих підприємствах малого бізнесу існує негативна тенденція заборгованості із виплати заробітної плати. Постає завдання дотримання підприємницькими структурами області чинного законодавства в плані мінімальних гарантій в оплаті працівників та строків виплати заробітної плати, доведення розміру середньомісячної заробітної плати у сфері малого підприємництва до розміру середньомісячної заробітної плати працівників, зайнятих в економіці області.

Утвердження позитивних тенденцій і реалізація заходів щодо удосконалення підприємницької діяльності в регіоні перебувають в прямій залежності від формування цілеспрямованої, послідовної та передбачуваної державної регуляторної політики та дій владних і управлінських органів у сфері господарської діяльності.

2. Напрями забезпечення ефективної діяльності і розвитку суб'єктів малого підприємництва

Офіційно розвиток підприємництва в Україні започатковано введенням в дію Закону України «Про підприємництво» (01.03.1991 р.). Новим етапом у становленні сфери малого підприємництва стало прийняття Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» (19.10.2000 р.) та Закону України «Про національну програму сприяння малого підприємництва в Україні» (21.12.2000 р.) В Законі України «Про державну підтримку малого підприємництва» вперше законодавчо визначено «...правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою якнайшвидшого виходу із економічної кризи та створення умов для розширення впровадження ринкових реформ в Україні» розвиток малого підприємництва визнано чинником ринкових реформ. Окреслено також, роль реалізації програм розвитку малого підприємництва, наголошено, що «Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні є комплексом заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо вирішення проблем малого підприємства».

Важливим напрямом впорядкування нормативного регулювання, функціонування суб'єктів малого бізнесу є діяльність державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення виконання Законів України, Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України, що регулюють взаємовідносини у сфері господарської діяльності, а також вдосконалення правового регулювання господарських і адміністративних відносин між регуляторними органами та суб'єктами господарювання. Реалізація вищезгаданого напрямку передбачає впровадження ефективного процесу прийняття, перегляду і оптимізації рішень органів влади та місцевого самоврядування, що мають вплив на розвиток підприємництва з метою створення сприятливого бізнес середовища та соціально-економічного розвитку регіонів.

Відповідно до вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» в Закарпатській області здійснюється постійний моніторинг результативності регуляторних актів та перегляд діючих нормативно-правових актів на відповідність їх принципам державної регуляторної політики. В процесі реалізації державної регуляторної політики активізується робота щодо продовження регуляторної реформи як на обласному, так і на місцевому рівнях, забезпечується прозорість прийнятих управлінських рішень, поліпшується якість аналізу регуляторного впливу до проектів регуляторних актів.

Одним з головних принципів впровадження регуляторної політики в області визначено: забезпечення доступності до процесу підготовки проектів регуляторних актів шляхом залучення громадян, суб'єктів малого підприємництва та їх об'єднань до розроблення та обговорення проектів регуляторних актів.

З метою оприлюднення та доступу до нормативно-правових актів, які носять регуляторний характер, створено реєстр діючих регуляторних актів, виданих головою обласної державної адміністрації. Такі ж реєстри регуляторних актів створено у райдержадміністраціях та міськвиконкомах.

За останній час в Україні посилюється увага з боку законодавчих органів та владних структур до проблем розвитку малого підприємництва Важливим документом щодо сприяння подальшого розвитку підприємницької діяльності є прийнятий Верховною Радою України Закон «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» (березень 2012 р.). Закон визначає сучасні правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва. Як наголошено в Законі, метою державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва є :

- створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва;
- забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності;
- стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва;
- сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки;

- забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян.

На відміну від попередніх законодавчих актів у вищезгаданому Законі України чітко викладено основні принципи державної політики у сфері розвитку малого та середнього підприємництва:

- ефективність підтримки малого і середнього підприємництва;
- доступність отримання державної підтримки суб'єктами малого і середнього підприємництва;
- забезпечення участі представників суб'єктів малого і середнього підприємництва, громадських організацій, що представляють інтереси суб'єктів малого і середнього підприємництва, у формуванні та реалізації державної політики в зазначеній сфері;

• створення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва, що відповідають вимогам, передбаченим загальнодержавними, регіональними та місцевими програмами розвитку малого і середнього підприємництва, до участі у виконанні таких програм та для отримання державної підтримки;

- ефективність використання бюджетних коштів, передбачених для виконання зазначених програм;
- відкритість і прозорість проведення процедур надання державної підтримки;

- доступність об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва для всіх суб'єктів малого і середнього підприємництва [1].

У Законі також обгрунтовано повноваження і завдання центральних органів законодавчої і виконавчої влади, а також регіональних органів влади і органів місцевого самоврядування щодо розвитку сфери малого і середнього підприємництва. Зокрема, місцевим державним адміністраціям і органам місцевого самоврядування делеговано визначення регіональних пріоритетів і видів державної підтримки малого бізнесу, розроблення регіональних і місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва, забезпечення їх виконання з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, національних і регіональних соціально-економічних, культурних та інших особливостей, здійснення моніторингу виконання таких програм.

Згідно чинного законодавства в Україні систематично розробляється і затверджується Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва. Щороку Кабінет Міністрів України затверджує план заходів з виконання цієї програми. Так, 13 лютого 2013 року Уряд України прийняв чергове розпорядження «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні». В документі зазначено, що реалізація розпорядження дозволить :

- спростити започаткування підприємницької діяльності ;
- зменшити втручання органів державного нагляду (контролю) у діяльність суб'єктів малого підприємництва, що сприятиме покращенню умов провадження підприємницької діяльності;
- розширити доступ суб'єктів малого підприємництва до фінансово-кредитних ресурсів;
- залучити широкі верстви населення до здобуття знань, необхідних для започаткування та ведення власної справи, підвищити ефективність діяльності суб'єктів малого підприємництва в регіонах;
- покращити інфраструктури підтримки малого підприємництва.

Слід додати, що Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 р.» на фінансування заходів з розвитку малого бізнесу в державі передбачено 2 млн.672,8 тис.грн.

В регіонах також реалізуються програми сприяння розвитку малого бізнесу, ведеться моніторинг стану виконання таких програм. Як передбачалося «Програмою підтримки малого підприємництва на 2011-2012 рр.», з метою забезпечення функціонування дозвільної системи у сфері здійснення підприємницької діяльності у всіх адміністративно-територіальних одиницях Закарпатської області діють центри видачі документів дозвільного характеру за принципом організаційної єдності. Для оптимізації процесу видачі документів дозвільного характеру відповідними органами розроблено та затверджено регламенти (інформаційні картки) про порядок отримання документів дозвільного характеру. Державними адміністраторами дозвільних центрів у 2012 р. суб'єктам господарювання області видано 16057 документів дозвільного характеру, що у чотири рази більше, ніж за аналогічний період попереднього року, на 245 більше надано консультацій, зареєстровано 176 декларацій, 17975 осіб звернулося до державних адміністраторів дозвільних центрів (у 2011 р. – 7447 осіб) [8].

За даними райдержадміністрацій та міськвиконкомів на виконання заходів регіональних програм (2011-2012 рр.) було передбачено кошти в сумі 1938,5 тис.грн., зокрема на часткове відшкодування відсоткових ставок, залучення підприємств для участі у виставкових заходах, міжнародних та районних ярмарках, відзначення «Дня підприємця», проведення «Дня добросусідства», проведення семінарів-тренінгів та утримання Агенції регіонального розвитку. Згідно моніторингу за період дії програми з районних бюджетів використано коштів в сумі 469,2 тис.грн., або лише 24,2%. На реалізацію заходів програми підтримки малого підприємництва з обласного бюджету використано 94,8 тис.грн.[5]. На жаль, програмні заходи фінансуються переважно за рахунок позабюджетних джерел, що не сприяє виконанню програм у повному обсязі.

Головним управлінням економіки облдержадміністрації розроблено Програму розвитку малого і середнього підприємництва в області на 2013-2014 роки, яку схвалено розпорядженням голови облдержадміністрації 12.11.2012 № 606 та затверджено рішенням обласної ради 21.12.2012 № 605.

В рамках Програми передбачаються конкретні заходи, спрямовані на забезпечення виконання місцевими органами виконавчої влади норм, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», а саме: планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; моніторинг результативності дії регуляторних актів та їх перегляд; проведення навчальних семінарів для працівників районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування з питань впровадження регуляторної політики; оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності та відстеження результативності регуляторних актів; проведення моніторингу ефективності впливу регуляторних актів на ділову активність і розвиток підприємництва; надання методичної допомоги райдержадміністраціям, міським радам міст обласного значення щодо забезпечення виконання нормативно-правових актів, які стосуються підприємницької діяльності; проведення «кущових» навчальних семінарів, тренінгів та консультацій для працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування всіх рівнів, підприємств і їх структур щодо реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; забезпечення вільного доступу підприємств, громадських організацій до інформації органів державної влади та місцевого самоврядування щодо питань впровадження регуляторної політики та покращення бізнес-середовища в регіоні.

Впровадження конкретних практичних заходів із впорядкування регулювання підприємницької діяльності забезпечить стабільну правову основу для ефективного розвитку підприємницької діяльності, спростить порядок започаткування підприємницької діяльності.

ВИСНОВКИ

В умовах утвердження ринкових механізмів господарювання в країні, забезпечення зростання економіки, нарощування позитивних соціально-економічних зрушень зростає роль підприємництва. Оскільки ринкова економіка розвивається циклічно, періоди швидкого зростання й активності господарювання змінюються економічними кризами, падінням темпів виробництва, наявністю значної частки збиткових підприємств у сфері малого бізнесу, низькою ефективністю малого підприємництва, необхідним є забезпечення регулюючих заходів держави щодо розвитку підприємництва, підвищення рівня їх дії, удосконалення методів впливу на підприємницьку діяльність, що сприятиме вирівнюванню циклічних тенденцій у функціонуванні суб'єктів малого підприємництва, зростанню їх суспільної ролі в соціально-економічному розвитку регіонів і держави в цілому.

В процесі реалізації державної регіональної політики забезпечення ефективного функціонування, підтримки і розвитку підприємництва, вагомою є роль та відповідальність місцевих органів самоврядування в напрямі створення сприятливого підприємницького середовища в регіонах.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012.// Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 3. – Ст. 23.
2. Діяльність суб'єктів господарювання Закарпатської області. Статистичний збірник за 2011 рік. – Ужгород, 2012. – 267 с.
3. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). Наукове видання/І.І.Лукінов. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1997. – 456 с.
4. Регіональні механізми розвитку і підтримки малого підприємництва/ В.П.Мікловда, В.І.Варціба, М.М.Пітолич, О.Я.Сідун: Монографія. – Ужгород: Карпати, 2001. – 152 с.
5. Розвиток підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Закарпатської області. Статистичний збірник. – Ужгород, 2010. -248 с.
6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород, 2012. – 544 с.
7. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., Консультант, 2003. – 662 с.
8. Статистичний щорічник України за 2011 р./Державна служба статистики України. – К., 2012. - 559 с.
9. Інформація про стан виконання заходів обласної «Програми підтримки малого підприємництва в області на 2011-2012 рр.». – Закарпатська облдержадміністрація. – січень, 2013 р. – 23 с.

Одержано 01.03.2013р.

© **Лендел Михайло Андрійович** – д.е.н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та міжнародного бізнесу ДВНЗ УжНУ;

Волошук Надія Юріївна – в.о.доцента кафедри обліку і аудиту та фінансів, Карпатський інститут підприємництва (м.Хуст);

Черевко Максим Йосипович – здобувач кафедри економіки підприємства, менеджменту та логістики УжНУ